

DE REDE AAN HET WOORD

De eerbiedige erkenning van een albestuurend opperwezen versterkt de banden der maatschappij en blijft iederen burger ten duursten aanbevolen. Art. 8 van de *Grondwet van de Bataafsche Republiek*.

We hebben de 'getuigenissen' gehoord van vrijmetselaren die Orde en loge zagen als *een middelpunt van vereniging, waarin mannen elkaar vonden die anders vreemden van elkaar waren gebleven*. Jonge mannen, dikwijls van om en nabij dertig jaar oud uit de bovenlaag van de samenleving, die niet geheel en al onbekend waren met gedachten over de nieuwe ontwikkelingen in de Wetenschap, Van de Sande noemt wat ze bespraken 'tintelfris' en modern, geënt op Newton, Wolf, misschien Kant. Gereformeerde predikanten en Oranjegezinde overheden waren geen grote liefhebbers van de misschien 5000 vrijmetselaren (die overigens zowel prins- als staatsgezind konden zijn) en, die als gezegd, niet de minsten waren. Zoals onze betreurde broeder Kwaadgras het bij herhaling formuleerde: 'als je in de 18de eeuw er toe deed, was je vrijmetselaar!'

Tweeënhalf miljoen inwoners en een paar duizend vrijmetselaren?

In een Nederland met net nog geen tweeëneenhalf miljoen inwoners kwam het aan het eind van de achttiende eeuw tot ingrijpende maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. De Republiek der verenigde Nederlanden werd een échte republiek, de Bataafse republiek.¹ Maar als we de elite op vier procent van de bevolking stellen, dan zouden misschien er 5000 vrijmetselaren van de 25.000 tot die elite behoord hebben.

De vrijmetselarij was ook een van de kinderen van de Verlichting, die de 18de eeuw zou voortbrengen. Van de Sande zegt het in de 'Proloog' van het jubileumboek bij het 250 jaar bestaan van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden zo: 'De geestelijke vaders van de maçonnerie 'John Theophilus Desaguliers (1680-1739) en James Anderson (1680-1739), hadden de tekenen des tijds verstaan, toen ze een inwijdingsgenootschap creëerden, waarin tolerantie en individuele vorming in het licht van de rede centraal werden gesteld.'² Hij vervolgt een bladzijde verder: 'In het door factietwisten en religieuze spanningen geteisterde Engeland bleken de loges een geschikte proeftuin te zijn voor broederlijke omgang met elkaar. In een verlicht-tolerante sfeer oefenden burgers en adel zich 'als vrije mannen van goede naam' in het zelfstandig zoeken naar waarheid, wars van dogma's en door de standenmaatschappij gedicteerde regels.'³

---

¹ Glashelder en tegen een Europese achtergrond beschreven door Jonathan Israel in hoofdstuk 23, 'The general revolution' (1795 - 1800), van zijn boek *Revolutionary ideas*. Princeton 2014, i.h.b. blz. 635-643.

² *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer*. (Prof. dr. A.W.F.M. van de Sande en M.J.M. de Haan, Red.). Z.p. 2006, blz. 18.

³ *Ibid.* blz. 19; of bijvoorbeeld Dagrán (voor 1756 gedeputeerd grootmeester en grootmeester ad interim van de Grote Loge in Nederland) en Anderson in Londen dat laatste ook zo ervaren hebben valt te betwijfelen.

We zijn in Leiden in veilige handen als we over verlichting spreken, want 's lands oudste universiteit heeft in alle woelingen van deze tijd een zeer wel functionerende en publicerende werkgroep achttiende eeuw.⁴ De geweldenaar Jonathan Israel, in die kring geen onbekende, heeft in een van zijn vuistdikke boeken paus Clemens XII nagevolgd (al zullen de twee *bien étonnés* zijn *de se trouver ensemble*) in diens bul 'In eminenti' van 1738.⁵ Beiden veroordelen de vrijmetselarij, de paus omdat ze een goddeloze ketterij zou zijn, Israel omdat hij met zijn radicale visie op wat van belang is voor de Verlichting het wezen van de naar haar aard niet radicale vrijmetselarij niet helder ziet.

Een radicale veroordeling

Het weinig 'bemoedigend' oordeel van Israel (zo niet een veroordeling in zijn boek *Enlightenment contested* luidt als volgt: 'Indeed, from a strictly 'enlightened' viewpoint Freemasonry turns out, after further research, to be a rather peripheral phenomenon and not the significant key some have represented it as being. Although it did sometimes employ a rhetoric of equality, eighteenth-century French and German Freemasonry in reality hardly ever tried to erase distinctions between aristocracy and commoners, or between high bourgeoisie and the common man; rather such modes of sociability mostly sought to preserve and emphasize hierarchy in the context of their own rules and activities more than they endeavoured to break down existing lines of social hierarchy. By and large, Masonic lodges were social mechanisms for muting rather than stimulating discussion of the difficult issues posed by the Enlightenment. If our aim is to get to the heart of the Enlightenment as a decisively important worldhistorical phenomenon, arguably the less said about Freemasonry the better.'⁶ Deze merkwaardige uitspraak is vrij makkelijk te corrigeren, omdat Israel zijn eenentwintigste eeuwse maatstaven van een radicale verlichting als uitgangspunt voor zijn oordeel neemt. Dat waren niet de uitgangspunten van eerdere visies op een veel gematigder en per Europees land verschillende beoordeling van de vrijmetselarij. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat Israel zich een beeld vormt van een

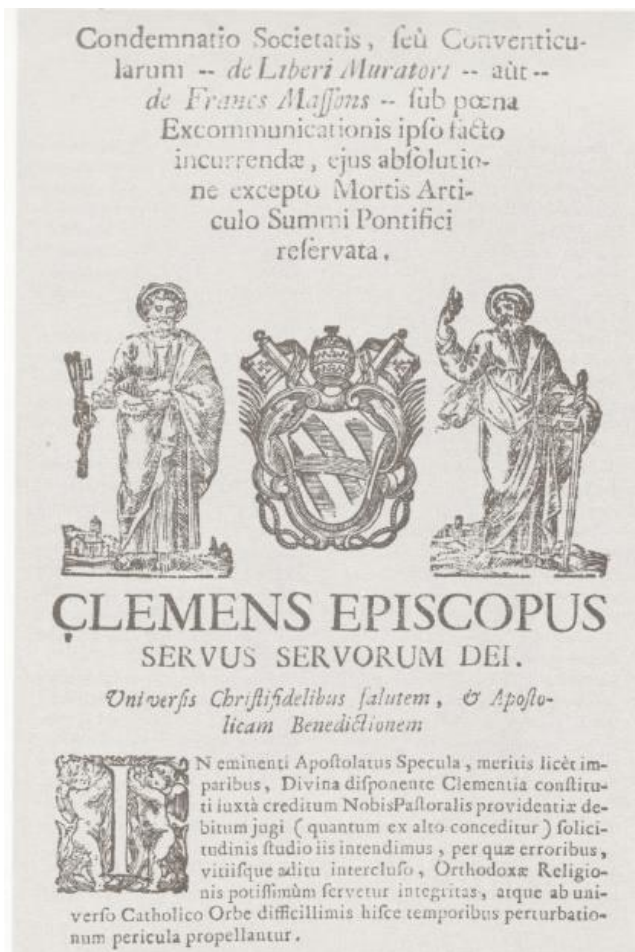
---

⁴ Zie o.a. J. W. Buisman (Red.), *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen Rede en Religie?* Nijmegen 2013.

⁵ De bul begint dan met de woorden *In eminenti specula* (Op de hoogste wachtpost geplaatst) die haar naam vormen. De bul is in Engelse vertaling gepubliceerd op haar website door de Grootloge van British Columbia en Yukon; zie hier bijlage II.

⁶ J. Israel, *Enlightenment contested*. Oxford 2006, blz. 865. De eigenschappen van een radicale verlichting vooral op Spinoza's gedachtegoed gebaseerd zijn: 'Radical Enlightenment conceived as a package of basic concepts and values may be summarized in eight cardinal points: (1) adoption of philosophical (mathematical historical) reason as the only and exclusive criterion of what is true; (2) rejection of all supernatural agency, magic, disembodied spirits, and divine providence (3) equality of all mankind (racial and sexual); (4) secular 'universalism' in ethics anchored in equality and chiefly stressing equity, justice, and charity; (5) resistance to tyrannical kings. Comprehensive toleration and freedom of thought based on independent critical thinking; (6) personal liberty of lifestyle and sexual conduct between consenting adults, safeguarding the dignity and freedom of the unmarried and homosexuals; (7) freedom of expression, political criticism, and the press in the public sphere; thought; (8) democratic republicanism as the most legitimate form of politics. This then is the essence of 'philosophical modernity' and this crucial core cannot usefully be linked to any 'national' linguistic, religious, or subcultural context. On the contrary, it seems rather important in terms of both moral and cultural integrity, and historical accuracy, emphatically to reject the notion that one particular nation, religion, or cultural controversy tradition played a hegemonic role in forging 'modernity' conceived as an interlocking system of values. British'. Op deze passage komen later nog terug

Verlichting zoals ze had moeten zijn en niet zoals ze in de achttiende eeuw op enigerlei ogenblik of plaats zo volledig was⁷.

Bul 'In Eminentis' 1738

In de pauselijke ban

Paus Clemens XII komt dus tot een strenge veroordeling van de vrijmetselaren, ook hij valt vooral over de eed (die de Staten van Holland ook al zo zwaar op de maag lag): 'mannen van elke godsdienst of gezindte overtuigd van schijn van juistheid van een natuurlijke godsdienst, komen tezamen, gehoorzaam aan wetten en voorschriften die hun worden voorgelegd in een dwingende en onverbreekelijke band die hen verplicht, zowel door een eed op de Heilige Schrift en met een groot aantal afschuwelijke bedreigingen van straffen, tot een onverbreekelijk stilzwijgen over alles wat ze in heimelijkheid tezamen bedrijven.'⁸

⁷ Die verlichting vinden we meer terug in de In het werk van M. Jacob o.a. *Radical Enlightenment* (New York 1981) en *Living the Enlightenment* (New York 1991).

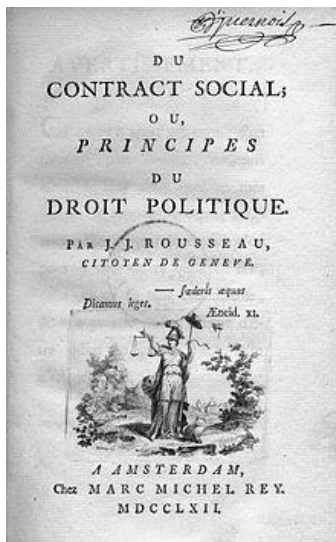
⁸ Zie in het vorige hoofdstuk noot ..... nu nog genummerd als noot 15

Een streven naar toenadering of zelfs verzoening, een Romeinse 'lente' ligt al weer lang achter ons. De Belgische jezuïet Diericks probeerde dat in zijn boek *De vrijmetselarij de grote onbekende, 1717-1967*, (Antwerpen 1967).⁹

Op 1 maart 2007 publiceerde het Vaticaan, een mededeling naar aanleiding van een conferentie met als titel Vrijmetselarij en de katholieke Kerk die plaats vond in de Pontificale Theologische Faculteit van Sint-Bonaventura te Rome, waarin werd vastgesteld dat het lidmaatschap van katholieken in vrijmetselaarsverenigingen: verboden bleef en dat de positie van de kerk ten opzichte van vrijmetselarij niet gewijzigd was.

Een Bataafse revolutie

In de driekwart eeuw na Anderson hadden de rede en de verlichting hun werk gedaan. In politiek opzicht voorgezegd door Rousseau's *Du contrat social ou principes du droit politique* (Amsterdam 1762). Het boek had grote invloed onder andere op de Franse grondwet van 1793 en daarmee dus ook op het werk aan de *Bataafsche Staatsregeling*

Titelpagina van Rousseau's *Du contrat social*, waarvoor de uitgever geen privilege had gevraagd. Het werd dus prompt verboden.

Nog een paar cijfers

Na 1756 (volgens velen het jaar waarin van een werkelijk organisatorisch verband voor de Orde gesproken kan worden) begint een bloeiperiode voor de vrijmetselarij, waarin van bijna 100 loges gesproken kan worden.

Nieuwe wetten

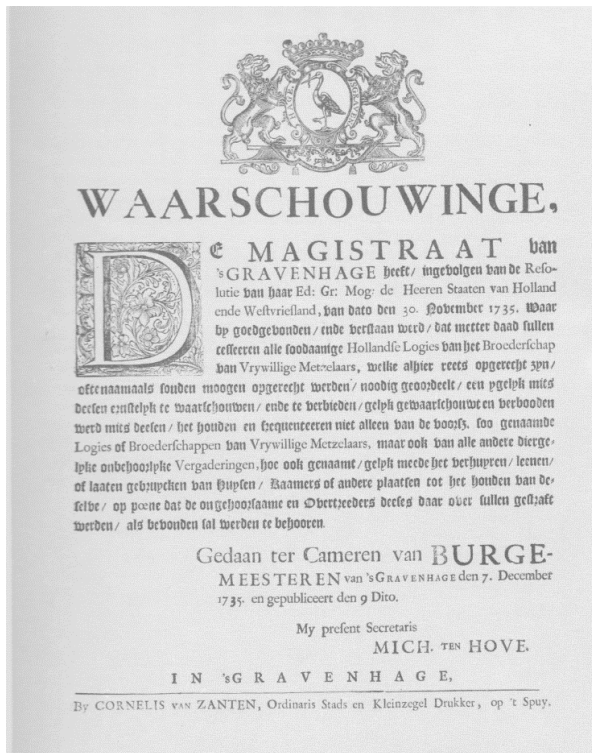
Na de omwentelijking van 1795, geholpen door de snelle opmars van de Franse 'bevrijdings' troepen dankzij de door de strenge winter dichtgevroren Hollandse waterlinie, werd de Bataafsche Republiek uitgeroepen op 19 januari 1795, één dag nadat erfstadhouder Willem V naar Engeland was gevlucht. Op 31 januari van dat jaar kwamen de 'Provisionele representanten van het Volk van Holland' bijeen en werd de

---

⁹ M.J.M. de Haan, 'Prof. Dr. Michel Dierickx, een onbekende grote', *Thoth* 52(2001), blz. 362-269. Zijn boek werd enige malen herdrukt en in het Duits vertaald.

uit Frankrijk afkomstige 'Verklaring van de rechten van de Mens en van de Burger' afgekondigd.

Het duurde echter tot 4 juni 1797 voordat de Groote Loge bijeen kon komen. Er werd een commissie ingesteld die het wetboek van Du Bois¹⁰ zou herzien. Jacob Abraham de Mist (die zich later Uitenhage de Mist zal noemen) werd er voorzitter van. Al op de vergadering van de Groote Loge van 27 december van het zelfde jaar kan de commissie een ontwerp voorleggen.

Plakkaat tegen de vrijmetselarij van Den Haag 1735¹¹

¹⁰ Deze gegevens zijn ontleend aan de belangrijke bijdrage van A. Gevers en A. Mensema, 'Centrum en periferie. Broederlijke Liefde in het hoogtij der Verlichting.' In: *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer*. (Prof. dr. A.W.F.M. van de Sande' en M.J.M. de Haan, Red.). Z.p. 2006, blz: 88-89, Jean Pierre du Bois (ca. 1723-1780) kreeg de opdracht een nieuwe vertaling (in het Frans, zowel als in het Nederlands van de Engelse constituties. Het tweetalige boek verscheen in 1761. Het was gezien de commotie over de vertaling van Kuenen in 1735 wat 'politiek correcter'. Kuenen behield overigens nog veel van Anderson's 'Old Charges', in het bijzonder de gedachte dat de vrijmetselarij een punt van vereniging is en mensen bij elkaar brengt die anders elkaar nooit gekend zouden hebben.

¹¹ Het plakkaat werd uitgevaardigd door de Staten van Holland gedurende het tweede stadhouderloos tijdperk, geheimzinnigheid, de eed onder bedreiging met een straf die alleen de Staten zouden kunnen opleggen en wantrouwen dat er een orangistisch complot uit zou kunnen voorkomen, leiden tot dit strenge optreden, na 1744 werd en de werkzaamheden weer oogluikend toegestaan. Zie ook wat in het vorige hoofdstuk over de loge 'La Véritable Zèle' is gezegd.

J.A.Uitenhage de Mist (1749-1823)¹²

De commissie blijft snel doorwerken, want na de commentaren van de loges gehoord te hebben kan zij al op 28 juni 1798 een definitieve versie voorleggen, die op die vergadering werd goedgekeurd.¹³ Het is niet vreemd dat het werk aan een grondwet

---

¹² Wat betreft zijn politieke loopbaan: Hij studeerde rechten in Leiden, keerde als jonge gemeente-secretaris naar Kampen terug en kwam in de landelijke politiek. Hij was patriot en vervulde bestuurlijke en politieke functies in de Bataafsche en de Franse tijd: lid van de Nationale Vergaderingen. Hij was een tijd lang voorstander van het handhaven van de oude (federale) structuur van Republiek der Verenigde Provinciën. Hij was onder meer commissaris-generaal in Kaapstad. Onder Lodewijk Napoleon lid van de Staatsraad en landdrost van Maasland. Na 1813 president van de provisionele Rekenkamer en lid van de Notabelenvergadering die over de ontwerp-Grondwet voor het nieuwe koninkrijk besliste. Willem I benoemde hem in 1820 tot Eerste Kamerlid

¹³ A.Gevers en A. Mensema, 'Centrum en periferie. Broederlijke Liefde in het hoogtij der Verlichting. 'In: *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer*. (Prof. dr. A.W.F.M. van de Sande' en M.J.M. de Haan, Red.). Z.p. 2006; blz. 83-148; i.h.b. blz. 90: 'Het wetboek verschilde aanzienlijk van zijn voorgangers; er sprak een zakelijke taal uit, wellicht in overeenstemming met de veranderde tijden Geheel weg gelaten waren de 'Oude Plichten' en alleen een soort van grondwet of reglement was overgebleven. Niet duidelijker kon de overgang naar de nieuwe tijd worden weergegeven dan door dit wetboek.'

Ik heb eenzelfde keuze gemaakt als de historicus prof. dr. P. Blok, die in zijn studie *Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen* stilzwijgend Leiden als voorbeeld neemt. Leiden geeft voor de 18de en 19de eeuw een adequaat beeld van de vrijmetselarij in een klein land en in zijn oudste stedelijke kernen.

voor de Bataafse Republiek kennelijk de toon gezet heeft voor het Wetboek van de Orde. Maar toch vinden we in 1800 bij de Mist toch nog iets van de 'Oude Plichten' en wel de eerste terug, dat ons bekend in de oren zal klinken, zoals we later zullen zien

Titelpagina van het Wetboek Du Bois 1761, dat in 1797 werd herzien.

De Mist heeft deze jaren niet in ledigheid doorgebracht. Hij moet hard gewerkt hebben, want in de eerste helft van 1798 is hij ook lid van commissie voor de grondwet van de Bataafse Republiek. Beide wetten werden dus voortvarend in het midden van dat jaar voorgelegd aan de desbetreffende instanties¹⁴

Nu allereerst, de tumultueuze reeks van gebeurtenissen in de laatste 15 jaar van de 18de eeuw: in 1787 komt het tot een conflict tussen de patriotten de prins van Oranje en zijn aanhangers, na Goejanverwellesluis krijgen de prinsgezinden de zaken weer in handen dankzij de Pruisische troepen. De laatste stadhouder, Willem V vlucht naar Engeland (1795). Zo ontstaat de Bataafse Republiek(1795). Ik poog met name in het volgende hoofdstuk een enkel sprekend voorbeeld te geven (naar volledigheid heb bewust niet gestreefd) en wat handvatten aan te reiken om een en ander te kunnen volgen zonder in een brei van feiten, meningen, personen, genootschappen te verdrinken.

Evenwel de nieuwe Republiek schrijft haar grondwet, zo ook de vrijmetselarij, die bijna afscheid gaat nemen van de intussen twee maal bewerkte 'Oude Plichten' van Anderson uit 1723.

Natuurlijk zijn er verschillen tussen de Amsterdamse werkplaatsen, de Haagse loges en de periferie van wat nu ons land is.

¹⁴ De tekst is bezorgd door J. Roosendaal (Ed.), *Staatregeling voor het Bataafsche volk 1798. De eerste grondwet van Nederland*. Nijmegen 2005. Van de 382 volksrepresentanten en wetgevers van de Bataafse Republiek was 22 procent Vrijmetselaar, J. Roosendaal, 'Vrijmetselarij en Revolutie', in: A. van de Sande en J. Roosendaal, *Een stille leerschool van deugd en goede zeden. Vrijmetselarij in de 18de en 19de eeuw*. Hilversum 1995, blz. 67.

Als gezegd in beide commissies die zich met de nationale en maçonnieke grondwetten bezighouden, heeft de kundige wetsgeleerde Jacob Abraham de Mist zitting, in de maçonnieke commissie is hij ook de voorzitter.

Zo komen wij bij de aanspraak die hij houdt op het grootoosten van juni 1800, waar hij een nieuw beeld van de vrijmetselarij geeft zonder de essentie van het oude uit het oog te verliezen. Dat zouden vrijmetselaars eens meer moeten doen.

Er is inmiddels over de periode 1775 tot 1820 het nodige aan voortreffelijke en opwindende geschiedschrijving verschenen, zodat U daar de ontwikkelingen in meer detail kunt volgen.¹⁵

Als bekroning van zijn maçonnieke loopbaan kan zijn benoeming tot plaatsvervangend grootmeester op het grootoosten van 1800 worden gezien. Hij was inmiddels 50 jaar oud en al 30 jaar vrijmetselaar.¹⁶ Maar dan overschrijden we de drempel van de eeuw.

---

¹⁵ Uit de veelheid: G. Mak. e.a *Verleden van Nederland*. Amsterdam 2008, blz. 257-320; J. Roosendaal, *Uit de plooi, De 18de eeuw in beweging*. Nijmegen 2013.

¹⁶ In 1766 was hij als student in Leiden aangenomen in de loge 'La Vertu' waarin hij vrijwel ogenblikkelijk regerend meester werd. In 1770 richtte hij in Kampen de loge 'Le Profond Silence' op. Na de Bataafse Revolutie werd hij erelid van de Amsterdamse loge 'La Charité'. Zijn wetboek voor het Grootoosten der Bataafsche Republiek' sloot aan bij de nieuwe politieke structuur van het land. B. Croiset van Uchelen, 'Mr. Jacob Abraham de Mist, Gedeputeerd Grootmeester (1800-1804)', *Thoth* 5 (1954), blz. 114-124; P.H. Pott, 'Deugd en Genieting', *Thoth* 11 (1960), blz. 70-80.